

DOI: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2023-47-28>

УДК 504.064.4

Самусевич Ярина Валентинівна

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування,
Сумський державний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7048-8388>

Теницька Ірина Анатоліївна

аспірант кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування,
Сумський державний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2635-8399>

Новикова Дар'я Андріївна

магістр,
Сумський державний університет

Yaryna Samusevych, Iryna Tenytska, Daria Novykova
Summy State University

ЕКОЛОГІЧНИЙ КОНТРОЛЬ, МОНІТОРИНГ ТА АУДИТ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

ENVIRONMENTAL CONTROL, MONITORING AND AUDIT: REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK AND IMPLEMENTATION MECHANISM IN UKRAINE

Анотація. Збільшення рівня антропогенного впливу загострює проблеми забруднення атмосферного повітря, ґрунтів та засмічення земель відходами. При цьому відсутність дієвих заходів контролю та моніторингу за станом навколишнього природного середовища підвищує актуальність тематики ефективного управління довкіллям. Поточна екологічна ситуація вимагає від органів державної влади застосування таких заходів, які б повною мірою компенсували збитки, завдані довкіллю, оскільки саме органи державної влади несуть відповідальність за їх відсутність та неефективність. В Україні управління навколишнім природним середовищем реалізується через оцінку та регулювання рівня впливу на довкілля при тому, що нормативно визнаними та застосовуваними заходами управління є екологічний контроль, моніторинг та аудит, особливості реалізації, забезпечення та головні проблеми яких були розглянуті у цій статті.

Ключові слова: екологічний контроль, екологічний моніторинг, екологічний аудит, природоохоронне законодавство, система управління довкіллям.

Summary. An increase in the level of anthropogenic influence exacerbates the problems of atmospheric air pollution, soil pollution, and land littering with waste. The topic of effective environmental management is crucial in scientific discussions, that is determined by the non-compliance of environmental damages and compensations paid for detected violations. In this context the analysis of all environmental management measures in Ukraine is necessary. Studies have shown that the legal and scientific literature presents three types of measures of environmental quality assessment and regulation: environmental control, environmental monitoring, and environmental audit. At the same time, they are not obligatory implemented by state authorities. For example, production control (as a sub-species of environmental control) and environmental audit are not mandatory, while environmental control can be carried out only by the State Environmental Inspection and its territorial bodies (self-governing control – local self-government bodies, and the public must be an involved subject for public control), at the same time environmental monitoring is implemented by eight state entities. The mechanism for the implementation of measures by the state entities is normatively regulated and mandatory in case of violation of environmental legislation or the presence of a high degree of environmental risk of economic activity for the environment. In addition to this, the work examined regulatory legal acts, aimed at the increase the quality and efficiency of environmental monitoring and the openness of environmental information. As a result of the conducted research, it was determined that the powers of the

¹ Дослідження виконане в межах НДР «Детінізація та регуляторна ефективність екологічного оподаткування: оптимізаційне моделювання для забезпечення національної безпеки та раціонального природокористування» (№ д/р 0122U000777).

central executive body in environmental control, are incomplete and do not ensure compliance of the caused damage to the amounts paid for this damage to the budgets. This study forms the basis for determining the contextual relationships between state authorities that have an impact on measures of assessment and regulation of the quality of the environment to determine conflicts and inconsistencies in their powers, which negatively affects the applied environmental protection measures.

Keywords: environmental control, environmental monitoring, environmental audit, environmental legislation, environmental management system.

Постановка проблеми. У поточних воєнних умовах, в Україні особливо загострилися проблеми забруднення атмосферного повітря, ґрунтів та засмічення земель відходами. За даними Державної екологічної інспекції станом на травень 2023 року екологічні збитки Україні становлять 994,4 млрд грн за забруднення повітря, 12,0 млрд грн за забруднення ґрунтів, 910 млрд грн за засмічення земель відходами [1]. Причиною нагромадження екологічних проблем є надмірний антропогенний вплив, тоді як відповідальність за відсутність дієвих інструментів управління станом навколишнього середовища покладається здебільшого на органи державної влади, оскільки саме вони мають впроваджувати та застосовувати ті заходи управління довкіллям, які мають найбільший ефект на якість екології.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичним оглядом проблем нормативно-правового врегулювання заходів управління довкіллям займалось чимало науковців (Гетьман А.П. [2], Шигапова Е, Черкашина М. [6], Люленко С. [8]), проте, більшість з досліджень втратили свою актуальність внаслідок стрімких законодавчих змін. На додаток до цього дослідження багатьох вчених обмежувалися аналізом одного чи декількох заходів управління (наприклад Березіна С.В, досліджувала особливості реалізації громадського контролю [3], а Бігун Т. та інші акцентували увагу на вітчизняних проблемах екологічного аудиту [9]).

Мета статті криється у дослідженні актуальних заходів оцінки та регулювання якістю довкілля в Україні, їх нормативно-правовому забезпеченні та особливостях реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз нормативно-правового поля показав, що в Україні управління навколишнім природним середовищем реалізується через оцінку та регулювання рівня впливу на довкілля, яке може здійснюватися шляхом екологічного нагляду (контролю), моніторингу та аудиту. Відзначимо, що кожен із перелічених заходів реалізується окремими суб'єктами, які наділені різними повноваженнями і їх діяльності властива спеціальна нормативна база. Також такі суб'єкти можуть проводити різні заходи для оцінки дотримання законодавчих норм та правил збереження довкілля [2]. Більш детальний огляд сукупності діючих заходів оцінки та регулювання рівня впливу на навколишнє природне середовище зображений на рисунку 1.

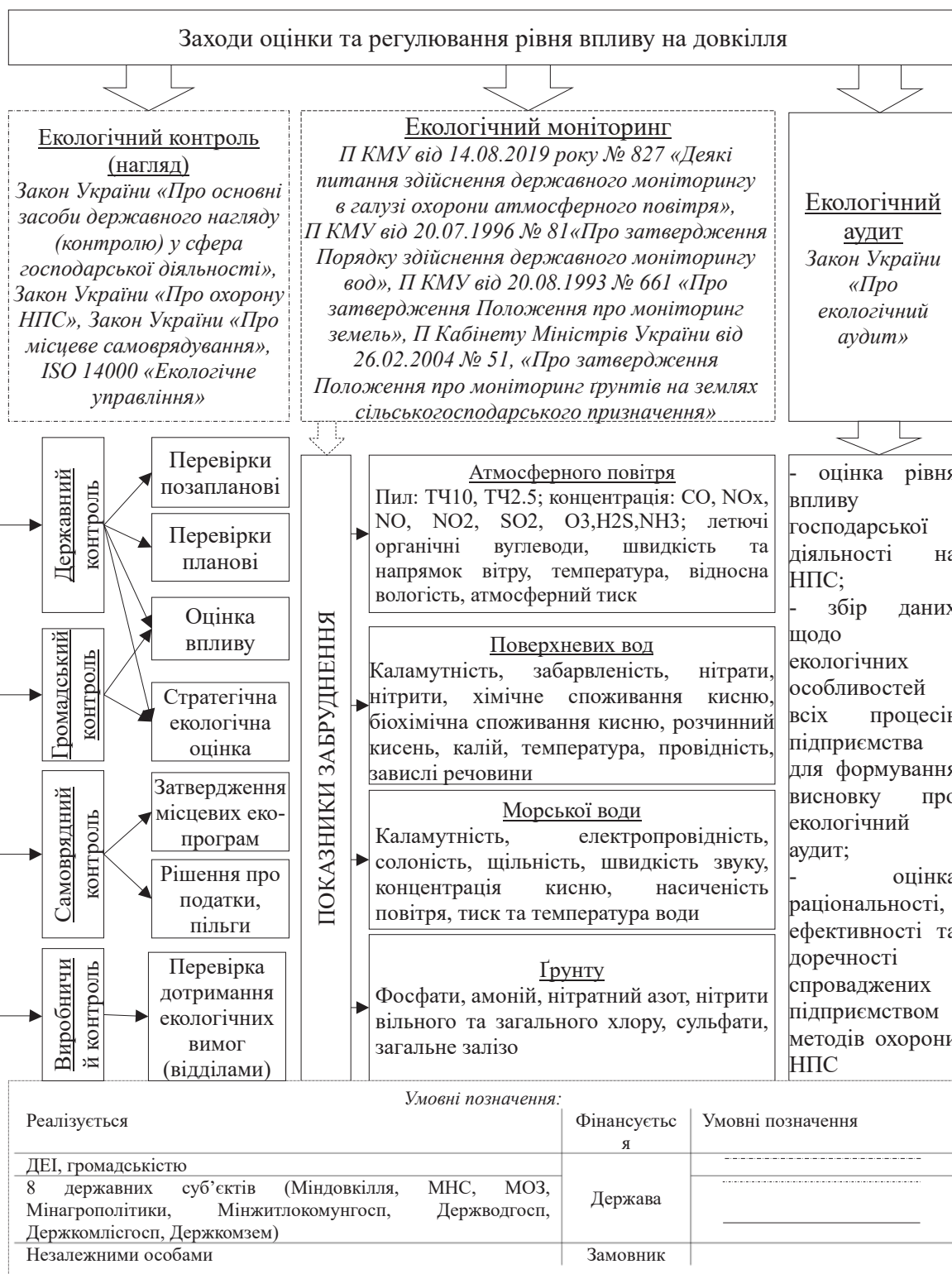
Першим і основним заходом оцінки та регулювання рівня завданої шкоди довікілью фізичними та юридичними особами є екологічний контроль, або нагляд, який реалізується Державною екологічною інспекцією. Загалом екологічний контроль може бути реалізований за рахунок: державного, громадського, виробничого та самоврядного контролю, ініціаторами та суб'єктами проведення якого є відповідно державні органи влади (здебільшого це Державна екологічна інспекція та її територіальні органи), громадські інспектори та громадськість, відділи та лабораторії підприємства, органи місцевого самоврядування [3].

Таким чином, державний екологічний контроль може бути реалізований у формі:

– планових екологічних перевірок, виключне право на проведення яких має Державна екологічна інспекція, при цьому інформація про такий вид перевірок має бути опублікована на офіційному сайті Державної екологічної інспекції до 1 грудня року, що передує плановому, проте станом на червень 2023 року розділ «Плани перевірок» та вкладки за 2019–2022 роки не є активними, а вкладки «План перевірок на 2023 рік» взагалі не передбачено на сайті [4];

– позапланових екологічних перевірок, реалізація яких здійснюється працівниками Державної екологічної інспекції, при цьому у результаті проведення позапланових екологічних перевірок досліджуються лише ті питання, які були окреслені у особистому поданні власником, приписах, зверненнях фізичних осіб, дорученнях Прем'єр-міністра України, у разі неподання звітності або поданні у звітності недостовірних екологічних даних, чи у разі настання аварії;

– оцінки впливу на довкілля (регулюється Законом України «Про оцінку впливу на довкілля»), роль Державної екологічної інспекції у такому виді державного контролю полягає у аналізі екологічної інформації представленої у звіті з оцінки впливу, результатів громадських обговорень, оцінки транскордонного впливу та представленні на основні проведеного аналізу мотивованого висновку оцінки впливу на навколишнє природне середовище. Разом з тим такий вид контролю реалізується за участі громадськості, що допомагає оцінити реальні наслідки господарської діяльності для навколишнього природного середовища та запропонувати заходи мінімізації

НПС – навколишнє природне середовище

Рисунок 1 – Заходи оцінки та регулювання рівня впливу на довкілля

Примітка: ДЕІ – Державна екологічна інспекція; НПС – Навколишнє природне середовище; П КМУ – Постанова кабінету Міністрів України

Джерело: складено авторами

такого негативного впливу у плановій діяльності суб'єкта господарювання;

– стратегічної екологічної оцінки (регулюється Законом України «Про прийняття за основу проекту Закону України про стратегічну екологічну оцінку»), що допомагає оцінити наслідки та ефективність виконання документів державного планування для екології.

У сучасних умовах діяльність Державної екологічної інспекції координується Кабінетом Міністрів України через Міністерство екології і природних ресурсів України, а основна мета екологічного контролю Державної екологічної інспекції полягає у попередженні негативного впливу на довкілля шляхом визначення екологічного стану об'єкта контролю, ступеня та рівня впливу на навколишнє природне середовище, та визначенні рівня дотримання природоохоронного законодавства.

В процесі аналізу ефективності діяльності Державної екологічної інспекції та природоохоронного законодавства виникає ряд невідповідностей щодо, наприклад, співрозмірності завданої шкоди суб'єктами господарювання та накладених на них сум штрафних санкцій, чи повномірності стягнених сум збитків до реально завданих збитків довкіллю. Так, станом на кінець квітня 2023 року Державною екологічною інспекцією було проведено ряд заходів оцінки та регулювання рівня впливу на навколишнє природне середовище, у ході яких було складено 256 протоколів фіксації порушення природоохоронного законодавства [5]. Загальна сума зафіксованих збитків складає 3,1 млн грн, а сума накладених штрафних санкцій – 51,0 тис. грн, і додатково визначена сума пред'явлених претензій на суму 1,2 млн грн. Відтак, бачимо, що забруднювачами довкілля залишається не компенсованою (у разі повної сплати претензій та штрафів) сума у розмірі – 1,39 млн грн.

Результати дослідження цього питання у динаміці на основі звітів Державної екологічної інспекції за 2019–2021 роки демонструє табл. 1.

З таблиці бачимо, що показники ефективності діяльності всіх територіальних органів Державної екологічної інспекції мають високі значення за 2019 рік, а результати діяльності 2020 року мають найнижчі показники. Пояснення цього криється у поширенні коронавірусної інфекції, яка з одного боку призупинила діяльність виробничих підприємств, що пропорційно скоротило рівень забруднення довкілля, а з іншого те, що на законодавчому рівні було прийнято рішення щодо накладення мораторію на проведення перевірок органами державної влади.

В результаті господарської діяльності аналогічні показники 2021 року почали підвищуватися, а суми накладених та стягнутих штрафів, пред'явлених та стягнутих претензій збільшились. При цьому суми стягнутих претензій та позовів за завдані екологічні збитки все ще залишаються мізерними і становлять у середньому 4,7%. Разом з тим, порівняння саме цих показників свідчить про ефективність роботи Державної екологічної інспекції та природоохоронного законодавства, адже при збільшенні сум, які має компенсувати підприємство державі за завдану шкоду довкіллю все одно залишається велика частка підприємств, які не компенсують екологічні втрати. На додаток до цього нами були проведені додаткові розрахунки ефективності, які показали, що відсоток підприємств, які знехтували сплатою накладених на них штрафів у 2021 році у порівнянні з 2019 роком більший на 0,04%, а суми не погашених претензій більша на 0,1% при аналізі аналогічний періодів. На основі цього виникає питання щодо того, чи виконує державний екологічний контроль свою каральну функцію, та чи наділена Державна екологічна інспекція всіма

Таблиця 1 – Динаміка загальної ефективності роботи територіальних органів Державної екологічної інспекції та її структурних підрозділів за 2019–2021 роки

Показник	Роки		
	2019	2020*	2021*
Кількість проведених перевірок об'єктів державного нагляду (контролю)	46646	29796	42931
Кількість складених протоколів	45115	31275	46249
Притягнуто до адміністративної відповідальності	38450	27967	41707
Сума накладених штрафів, тис. грн	11093,1	8236,3	13082,5
Сума стягнутих штрафів, тис. грн	10498,5	7948,4	12375,7
Сума пред'явлених претензій та позовів за екологічні збитки, тис. грн	1879090,6	1287563,1	2569228,9
Сума стягнутих претензій та позовів за екологічні збитки, тис. грн	80883,3	71277,4	107410,3

Примітка: * – розраховано самостійно добутком здобутків одного інспектора до загальної кількості інспекторів по кожній області

Джерело: складено та розраховано автором на основі даних Державної екологічної інспекції [4]

необхідними повноваженнями для притягнення до відповідальності порушників природоохоронного законодавства та неплательників обов'язкових платежів за завдані екологічні збитки довікіллю.

Іншим заходом екологічного управління є громадський контроль. Першопричиною нормативного врегулювання такого виду екологічного контролю, як громадський – стала ратифікація Україною Оргуської конвенції. І хоча ця Конвенція була ратифікована у 1999 році, проте лише через 13 років, Україна позбулася статусу порушника вимог Оргуської конвенції. Протягом тринадцятирічного терміну в результаті Нарад Сторін Оргуської Конвенції регулярно наголошувалося, що українським природоохоронним законодавством не передбачено участь громадськості у прийнятті важливих екологічних рішень, а також відсутній механізм доступу до правосуддя, яке стосується забруднення довкілля [6]. На одному із засідань у 2005 році було визначено, що при експертизі проєкту ГСХ «Дунай – Чорне море» органами державної влади не було ні проінформовано громадськість, ні залучено її до оцінки доцільності його реалізації [22]. Таким чином, ненадання вичерпної інформації громадськості, а відтак відсутність з їх сторони рекомендацій та зауважень щодо реалізації цього проєкту, порушується ст. 6 Оргуської Конвенції, що практично підтвердило не виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань. Так, лише в 2017 році Україною було прийнято Закон України «Про оцінку впливу на довкілля», набуття чинності якого відповідає всім положенням Оргуської конвенції.

Разом з тим, у цей період розпочинається хвиля жвавих дискусій поміж науковців, щодо нормативного врегулювання, ролі та значення громадського контролю у сфері охорони та збереження довкілля [3; 7; 8]. Таким чином, було визначено що громадський контроль може бути реалізований двома способами:

– громадськими екологічними інспекторами, діяльність яких проводиться на громадських засадах, а робота яких організовується Державною екологічною інспекцією, при цьому контрольний процес відбувається спільно з органами Державної екологічної інспекції або за їх направленнями; до повноважень громадських інспекторів входить: участь у проведенні перевірок, проведення рейдів, перевірок та складання актів, складання протоколів про адміністративні правопорушення, перевірка документа та огляд речей, продукції тощо, участь у громадських екологічних експертизах, проведення роз'яснювальних робіт населенню;

– громадськими природоохоронними організаціями, які є неурядовими, а основні їх завдання в більшості є суміжними з завданнями громадських екологічних інспекторів, наприклад щодо контролю за дотриманням природоохоронного законо-

давства (подання судових позовів щодо правопорушників екологічного законодавства), поширення екологічної інформації (через ЗМІ, Інтернет оперативних даних щодо екологічних проблем, розробка наукових обґрунтувань), практичної роботи з пошуку шляхів вирішення екологічних проблем на довгострокову та короткострокову перспективу (боротьба з вирубкою лісів, браконьєрством).

Щодо діяльності громадських природоохоронних організацій також слід додати, що в Україні їх кількість налічує близько 500, і представлені вони в кожному регіоні [8]. Аналіз наукових праць та звітів показав, що їх діяльність здебільшого полягає у проведенні громадських обговорень (при оцінці впливу на довкілля та стратегічній екологічній оцінці); моніторингу певної екологічної проблеми регіону чи території; публікації еколого-експертної оцінки щодо наслідків забруднення довкілля для життя та здоров'я населення; та формуванні екологічної свідомості у громадян [7].

Іншим видом екологічного контролю є самоврядний контроль, який можуть реалізовувати сільські, селищні та міські ради у розрізі їх екологічних компетенцій. Загалом, перелік екологічних питань, які можуть вирішувати ці органи, визначено Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні». Серед основних екологічних компетенцій органів місцевого самоврядування є: 1) затвердження місцевого бюджету (враховуючи бюджети на природоохоронні заходи), місцевих екологічних програм, ставок земельного податку, плати за користування природними ресурсами (якщо такі знаходяться у власності ОТГ); 2) прийняття рішень щодо надання екологічних пільг (щодо місцевих податків і зборів) та позик у межах чинного законодавства; 3) надання та скасування дозволів на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення чи розміщення на території села, селища, міста нових об'єктів тощо.

Останнім видом екологічного контролю є виробничий контроль, який не має чіткого законодавчого врегулювання, здійснюється за ініціативою власників, а отже і регулюється внутрішніми документами підприємства (положеннями про роботу природоохоронного відділу чи лабораторії, посадовими інструкціями тощо). З огляду на поставлені вимоги керівництва, щодо необхідної для прийняття управлінських рішень екологічної інформації, формується штат фахівців, діяльність яких покликана здійснювати спостереження за рівнем впливу господарської діяльності на навколишнє природне середовище, оцінку показників екологічної ефективності та забезпечення дотримання природоохоронного законодавства. Дослідження показують, що екологічної ефективності підприємство може досягти, впровадивши систему екологічного управління, яке відповідає вимогам ISO 14000 «Екологічне управління».

Другим заходом регулювання рівня впливу на довкілля є екологічний моніторинг, який забезпечується Державною системою моніторингу довкілля через регулярні спостереження за станом довкілля та рівнем його забруднення задля запобігання негативним змінам клімату та дотриманню вимог екологічної безпеки в країні. Спостереження та інформаційне забезпечення державного екологічного моніторингу виконують вісім суб'єктів, при тому, що кожному з них притаманні спеціальні об'єкти моніторингу та складові довкілля.

Останнім заходом оцінки та регулювання здійсненого впливу на довкілля є екологічний аудит. Сутність екологічного аудиту полягає у виявленні та запобіганні порушень природоохоронного законодавства підприємствами та забезпеченні інтересів зацікавлених сторін щодо якості продукції та послуг підприємства, та рівня безпеки їх діяльності для довкілля. При цьому, Законом України «Про екологічний аудит» екологічний аудит трактовано, як незалежний процес збору та оцінки доказів щодо відповідності видів діяльності, впроваджених екологічних заходів, налагодженої системи екологічного управління природоохоронному законодавству та критеріям екологічного аудиту, який має бути документально оформленим. Також слід додати, що у працях вітчизняних вчених екологічний аудит часто розглядається як вид екологічного контролю (наприклад: Бігун Т., Полтавець Ф., Туліна Е. [9], Мех Я., Кулик Р. [10]), тоді як Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначено, що екологічний аудит є частиною економічного меха-

нізму охорони довкілля. Тобто, саме законодавчий підхід було дотримано у нашому дослідженні.

Екологічний аудит можуть проводити незалежні особи (екологічні аудиторі), яким офіційно надано таке право (згідно Реєстру екологічний аудиторів, що мають право на здійснення екологічного контролю їх кількість становить 76 осіб) та юридичні особи (наприклад, ТОВ, ПП, Державні підприємства, науково-виробничі та правові об'єднання тощо) (кількість тих, кому надано право на здійснення екологічного аудиту дорівнює 29 підприємствам) [11].

Висновки. Проведений аналіз визначення місця і ролі існуючих заходів оцінки та регулювання рівня впливу на довкілля показав, що питання екологічного контролю мають ряд суттєвих недоліків, особливо у розрізі державного екологічного контролю. Адже розміри завданих збитків значно перевищують суми сплачених за це компенсацій, а відтак, відкритими залишаються питання виконання державним екологічним контролем своєї каральної функції, та достатності повноважень Державної екологічної інспекції для сприяння притягненню до відповідальності порушників природоохоронного законодавства та неплатників обов'язкових платежів за завдані екологічні збитки довкіллю. Стосовно інших заходів управління надмірним впливом на довкілля, було визначено, що з плином часу нормативна база, яка забезпечує відсутність колізій у природоохоронному законодавстві зменшується, при цьому реалізується принцип верховенства права, що у майбутній перспективі має позитивно відобразитися на рівні екологічного забруднення в країні.

Список використаних джерел:

1. ЕкоЗагроза. *ЕкоЗагроза*. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/> (дата звернення: 13.06.2023).
2. Гетьман А.П. Екологічне право : підручник. Харків : Право, 2019. 552 с.
3. Берзіна С.В. Громадський екологічний контроль : посіб. для громадських інспекторів з охорони довкілля / за заг. ред. І.О. Яковлева. Київ : Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. 150 с.
4. Офіційний сайт Державної екологічної інспекції України. *Державна екологічна інспекція України*. URL: <https://www.dei.gov.ua/> (дата звернення: 14.06.2023).
5. Територіальними та міжрегіональними територіальними органами Державної екологічної інспекції України складено 256 протоколів про адміністративні правопорушення. *Державна екологічна інспекція України*. URL: <https://www.dei.gov.ua/post/2640> (дата звернення: 14.06.2023).
6. Шигапова Е., Черкашина М. Деякі аспекти реалізації Оргуської конвенції в Україні. *Матеріали конференції Молодіжної наукової ліги*. 2020. С. 85–87. DOI: <https://doi.org/10.36074/08.05.2020.v4.05> (дата звернення: 14.06.2023).
7. Абламєтова Я.А. Роль громадських екологічних організацій в Україні. URL: <https://cutt.ly/7wrYQMkJ> (дата звернення: 14.06.2023).
8. Люленко С. Громадські природоохоронні організації та напрямки їх екологічної діяльності. *Молодь і ринок*. 2017. № 3. С. 62–65.
9. Bigun T., Poltavets F., Tulina E. Environmental audit in Ukraine: ways for solving some problems. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2020. No. 11. P. 92–97. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.11.15> (дата звернення: 14.06.2023).
10. Мех Я., Кулик Р. Екологічний аудит: сутність і проблеми становлення. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2010. № 2. С. 45–48.
11. Екологічний аудит – Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. *Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України – офіційний сайт*. URL: <https://mepr.gov.ua/biznesu/pryrodoohoronnyj-naglyad/> (дата звернення: 15.06.2023).

References:

1. EkoZahroza. *EkoZahroza*. Available at: <https://ecozagroza.gov.ua/>
2. Hetman A.P. (2019) *Ekolohichne pravo: pidruchnyk*. Kharkiv: Pravo, 552 p. (in Ukrainian)
3. Berzina S.V. (2017) *Hromadskyi ekolohichnyi kontrol: posib. dlia hromadskykh inspektoriv z okhorony dovkillia / za zah. red. I.O. Yakovlieva*. Kyiv: Instytut ekolohichnoho upravlinnia ta zbalansovanoho pryrodokorystuvannia, 150 p. (in Ukrainian)
4. Ofitsiyni sait Derzhavnoi ekolohichnoi inspektsii Ukrainy [Derzhavna ekolohichna inspektsiia Ukrainy]. Available at: <https://www.dei.gov.ua/>
5. Terytorialnymy ta mizhrehionalnymy terytorialnymy orhanamy Derzhavnoi ekolohichnoi inspektsii Ukrainyskladeno 256 protokoliv pro administratyvni pravoporushennia [Derzhavna ekolohichna inspektsiia Ukrainy]. Available at: <https://www.dei.gov.ua/post/2640>
6. Shyhapova, E., Cherkashyna, M. (2020) Deiaki aspekty realizatsii orhuskoj konventsii v ukraini. *Materialy konferentsii Molodizhnoi naukovo lihy*, pp. 85–87. DOI: <https://doi.org/10.36074/08.05.2020.v4.05> (in Ukrainian)
7. Ablamietova Ya.A. Rol hromadskykh ekolohichnykh orhanizatsii v Ukraini. Available at: <https://cutt.ly/7wrYQMkJ> (in Ukrainian)
8. Liulenko S. (2017) Hromadski pryrodookhoronni orhanizatsii ta napriamky yikh ekolohichnoi diialnosti. *Molod i rynek*, no. 3, pp. 62–65. (in Ukrainian)
9. Bigun T., Poltavets F., Tulina E. (2020) Environmental audit in Ukraine: ways for solving some problems. *Entrepreneurship, Economy and Law*, no. 11, pp. 92–97. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.11.15>
10. Mekh Ya., Kulyk R. (2010) Ekolohichnyi audyt: sutnist i problemy stanovlennia. *Bukhhalterskyi oblik i audyt*, no. 2, pp. 45–48. (in Ukrainian)
11. Ekolohichnyi audyt – Ministerstvo zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy. *Ministerstvo zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy – ofitsiyni sait*. Available at: <https://mepr.gov.ua/biznesu/pryrodookhoronnyj-naglyad/>

Стаття надійшла до редакції 22.11.2023